

בס"ד. ר"ד * זיט * ** תשרי, ה'תשכ"ה.

בעת ביקורי אדמורי"ם ראשי ישיבות ורבנים **

בימי ה"שבעה" להסתלקות אמו הרבנית הצדקנית מרת חנה נ"ע זי"ע

בלתי מוגה

א. [לאחרי תפלת ערבית (ביום א' ז' תשרי) נתעוררה שקו"ט בנוגע להבאת ס"ת עבור קרה"ת דיום שני, כיון שמדייקים¹ שלא לטלטל הס"ת אא"כ יקראו בה ג' פעמים², ובנדו"ד לא יקראו אלא פעם א', משום שבערב יוהכ"פ קמים מהשבעה. ואמר כ"ק אדמו"ר שליט"א]:

כדאי שתיכף לאחרי הקריאה כאן יחזירו הס"ת לביהכ"נ, ומה טוב — שיסדרו שזמן-מה לאחרי התחלת התפלה כאן, יתחיל להתפלל מנין גם בביהכ"נ, ובשעה שסיימו קרה"ת כאן, יאחזו בהמנין שבביהכ"נ קודם קרה"ת, כך, שיהיו זקוקים להס"ת שנמצא כאן, ויביאו אליהם הס"ת לקרה"ת.

[בהמשך לזה סיפר כ"ק אדמו"ר שליט"א]:

רשום אצלי שכאשר כ"ק מו"ח אדמו"ר ישב שבעה אחר הסתלקות

האדמו"ר ממונקאטש, הגר"מ קליין בעל "משנה הלכות", ועוד.

מסיבות טכניות — נלקטה ונערכה רשימה זו (מהדברים שנאמרו במהלך ביקורם של חלק מאדמורי"ם ור"י הנ"ל) לפי סדר הנושאים, ובדרך כלל, ללא פירוט שמות האישים שאליהם נאמרו הדברים (המו"2).

(1) ראה ערוך השולחן או"ח סו"ס קלה. וראה גם בספרים שהובאו בפני ברוך — אבלות בהלכה (ירושלים תשמ"ו) ס"י סכ"ד. נטעי גבריאלי — ה'ל' אבלות (ברוקלין תשנ"ג) פצ"ז ס"ב.

(2) א' העיר שבהתאם להוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א שגם ביהכ"פ יתפלל מנין בבית אמו, יקראו בהס"ת גם בשחרית ומנחה דיוהכ"פ (ג"פ), ואמר כ"ק אדמו"ר שליט"א, שיש מדייקים שהג' פעמים יהיו בג' ימים, ג' ימי הקריאה.

(* לע"ע — לא הגיע לידינו אלא חלק בלבד מרשימת הדברים.

(** ההסתלקות היתה ביום הש"ק ו' תשרי בעלות המנחה, והלוי' התקיימה ביום א' ז' תשרי. בערב יוהכ"פ לאחר מנחה, סמוך לסוף היום, קם כ"ק אדמו"ר שליט"א מה"שבעה" (המו"2).

(*** ומהם: האדמו"ר מסאטמאר, האדמו"ר מפאפא, האדמו"ר מקופישניץ, האדמו"ר מסקולען, האדמו"ר מנובומינסק, האדמו"ר מבאבוב, האדמו"ר מסטריוזוב, האדמו"ר ממעליץ, הגרי"ד הלוי סולובייצ'יק גאב"ד בוסטון, הגר"י פיקארסקי ראש ישיבת תו"ת ליובאוויטש המרכזית, הגר"י הוטנר בעל "פחד יצחק", הגר"ש עלבערג בעל "שלמי שמחה", הגר"י גוסטמן ראש ישיבת "נצח ישראל", הגר"י שארר ראש ישיבת "תורה ודעת", הגר"י צ'קווגר ראב"ד בריסל,

אמו, בשנת תש"ב³, הנה ביום שני לא קראוהו לעלות לתורה, וביום חמישי, עלה לתורה מעצמו (בלי שיקראוהו)⁴.

ועוד מהנהגות כ"ק מו"ח אדמו"ר — שבאמירת איזהו מקומן ורבי ישמעאל, לא סיים בקול בעצמו, אלא הורה שמישהו אחר יסיים, ולאח"ז אמר הקדיש.

בקדיש — אמר גם תתקבל⁵, וב"ובא לציון" — לא אמר את הפסוק "ואני זאת בריתי"⁶.

[מזמור מ"ט בתהלים — הורה כ"ק אדמו"ר שליט"א לאמרו (בסיום תפלת שחרית) אחר שיעור תהלים היומי.

בנוגע לאמירת המשניות (פכ"ד דכלים ופ"ז דמקוואות) בסיום התפלה — הורה כ"ק אדמו"ר שליט"א, פעם אחת, שיאמרו גם פרקי המשניות המתחילים באותיות השם (ואמר שיכולים לחלק המשניות — גם פחות מפרק שלם — בין הנוכחים), והמתין עד שיסיימו ואמר קדיש].

*

ב. כשדובר בענין אנינות, אם נקרא אונן כל יום המיתה, או עד הקבורה בלבד⁷, אמר כ"ק אדמו"ר שליט"א שמצינו ברמב"ם שאנינות היא עד הקבורה, וכשהרי"ד סלובייצ'יק שליט"א הגיב בתמיהה שאינו זוכר רמב"ם כזה, אמר כ"ק אדמו"ר שליט"א, שכוונתו לדברי הרמב"ם בפירוש המשניות⁸. ואח"כ אמר:

הסברא לומר שאנינות היא רק עד הקבורה, היא, כדי להדגיש החילוק שבין אנינות לאבילות:

מצינו בנוגע להרוגי ב"ד ש"לא היו מתאבלין (עליהן), כדי שתהא בזיונן כפרה להן), אבל אוננין, שאין אנינות אלא בלב"ם⁹, שמזה מוכח שאנינות ואבילות הם ב' ענינים נפרדים.

ומסתבר לומר שחלוקים גם בזמן, היינו, שאינם נפגשים יחד, וכיון

(5) השקו"ט בזה — ראה כל בו על אבילות ח"א ע' 280.

(6) ראה אנציק' תלמודית (כרך ב) ערך אנינות (ע' סו). וש"נ.

(7) דמאי פ"א מ"ב: "ביום קבורתו יהי אונן מן התורה כל זמן שלא נקבר".

(8) סנהדרין מו, ריש ע"ב (ובפרש"י).

(3) הרבנית הצדקנית מרת שטערנא שרה ג"ע זי"ע — נסתלקה בש"ק פ' בשלח, י"ג שבט תש"ב (ראה תו"מ — רשימת היומן ע' תיג ואילך).

(4) כך נהג גם כ"ק אדמו"ר שליט"א למחרת — שעלה לתורה מעצמו, בלי שיקראוהו (המו"ל).

שדיני אבילות מתחילים לאחר הקבורה⁹, עכצ"ל, שאנינות מסתיימת בהקבורה¹⁰.

דובר גם אודות החילוק שבין אנינות לאבילות בנוגע לרגל, שהרגל מפסיק רק אבילות ולא אנינות¹¹.

בענין זה שאל כ"ק אדמו"ר שליט"א: איך אפשר לתווך חיוב אנינות במועד, עם החיוב¹² "ושמחת בחגך"? — כיצד יכולים לדרוש ממנו ב' הפכים, אנינות ושמחה יחד? ! וביאר זה ע"פ מאמר הזהר¹³ "בכי' תקיעא בלבאי מסטרא דא וחדוה תקיעא בלבאי מסטרא דא".

*

ג. בנוגע לדיבורו של אבל — מצינו ב' הפכים:

מחד גיסא — ההנהגה היא באופן של "וידום"¹⁴ (שלילת הדיבור), ולאידך גיסא — בנוגע לניחום אבלים [שלדעת רבינו יונה¹⁵ הוי מדאורייתא] — "אין המנחמים רשאים לפתוח עד שיפתח האבל תחילה"¹⁶, היינו, שגם כאשר אחרים באים לנחמו צריך האבל דוקא לפתוח בדיבור. — בענין זה שהאבל צריך לפתוח תחילה, ראיתי בהנהגת כ"ק מו"ח אדמו"ר (בימי האבלות על פטירת אמו) שלא הקפיד לפתוח תחילה בכל פעם¹⁷.

(והוסיף: נראה לי, ש"ואמרו אמן" שבסיום הקדיש, נחשב כבר לפתיחה).

ד. בנוגע לדברי תורה בימי האבילות — האיסור בתלמוד תורה הוא רק על האבל, ולא על המנחמים, שהם רשאים לדבר בדברי תורה (בפני האבל¹⁸), ולא עוד אלא שחייבים בכך, שהרי יש בזה משום לאפרושי מאיסורא — דביטול תורה.

(9) שו"ע יו"ד ר"ס שעה.

(10) ראה גם מכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א להרי"ד סולובייצ'יק מערב חה"ס בעלות המנחה שנה זו (אג"ק חכ"ג ס"ע רעג ואילך). וראה גם מכתבי כ"ק אדמו"ר שליט"א להרש"י זיין מערב חה"ס בעלות המנחה; י"ד מ"ח שנה זו (אג"ק שם ע' ערה; ע' רפה).

(11) ראה אנציק' תלמודית שם ע' סז. וש"נ.

(12) פ' ראה טז, יד. רמב"ם הלי' יו"ט פ"ו הי"ז. שו"ע אדה"ז או"ח סתקכ"ט ס"ו.

(13) ח"ג עה, א. הובא בתניא ספ"ד.

ועוד.

(14) שמיני יו"ד, ג.

(15) ברכות פ"ג.

(16) שו"ע יו"ד ר"ס שעו.

(17) ראה תו"מ — רשימת היומן שם. ולהעיר ממענה כ"ק אדמו"ר שליט"א בענין זה שנדפס בתו"מ — מנחם ציון ח"א ע' 313.

(18) להעיר מהשקו"ט בנוגע להרהור בדברי תורה — ראה כל בו על אבלות ח"א ע' 293.

[א' מהראשי-ישיבה התחיל לפלפל בענין "שומע כעונה"¹⁹, ורצה להסיק שאין המנחמים רשאים לדבר בדברי תורה בפני האבל, משום ששומע כעונה. ובסיום דבריו הפטיר כ"ק אדמו"ר שליט"א (בדרך צחות): הטעם שאבל אסור בתלמוד תורה הוא משום שמחה (דכתיב²⁰ "פיקודי ה' ישרים משמחי לב"²¹). — יכולים הנכם לשער ("איר קענט זיך פֿאַרשטעלן") גודל הצער של האבל ששומע את השקו"ט ורוצה להביע את דעתו (להפריך את הדברים), ומוכרח לשתוק!...]

ואח"כ אמר:

הרה"ח וכו' ר' אברהם דוד לאוואוט (המחבר של "שער הכולל" ועוד) — שהנפטרת, אמי מורתי, היא נכדתו²² — כותב בא' מחיבוריו²³ בנוגע להדין שאבל אסור בתלמוד תורה: "שמעתי מהרה"צ המפורסם בשמו ר' הלל פֿאַריטשער, שמותר ללמוד חכמת הקבלה בט"ב, שאין²⁴ מוסרין רזי תורה אלא למי שלבו דואג בקרבו"²⁵.

ויש לקשר זה עם המבואר בחסידות²⁶ בפירוש מארז"ל²⁷ "סייג לחכמה שתיקה", ש"סייג הוא גדר ומקיף שלמעלה מהחכמה", ש"זהו ענין כתר שהוא לשון שתיקה" [משא"כ בחי' החכמה קשורה עם דיבור (מלכות), כידוע בענין "אבא יסד ברתא"²⁸], שהו"ע הביטול, שעל ידו באים לבחי' הכתר שלמעלה מהחכמה ("סייג לחכמה") — ע"ד הענין ד"לבו דואג בקרבו" (שתיקה וביטול) שעל ידו זוכים לרזי תורה (שלמעלה מהחכמה)²⁹.

ויש להוסיף, שאיתא בירושלמי³⁰ ש"אם הי' להוט אחר התורה (נפשו חשקה ודביקה בתורה לשנות תמיד) מותר".

ולפלא — כפי שמביא הב"י³¹ — ש"לא כתבוהו הפוסקים" (ולא הובא בשו"ע)!

25 (להעיר משער המצוות הארז"ל פ' ויחי (קרוב לסוף).
26 לקו"ת בהר מג, א. בלק סט, א.
27 אבות פ"ג מ"ג.
28 זח"ג רנו, סע"ב. רנח, א.
29 ראה גם דרך חיים שער התפלה בתחלתו (פכ"ח ואילך). סה"מ תרע"ח ע' נ.
30 סה"מ תש"ט ע' עב.
30 מו"ק פ"ג ה"ה (ובפני משה שם).
31 לטור"ד שפ"ד.

19 סוכה לח, ב.
20 תהלים יט, ט.
21 ש"ך יו"ד ר"ס שפד.
22 בתו של הגאון ר' מאיר שלמה הלוי ינובסקי, בנם של הגאון ר' ישראל ליב ינובסקי והרבנית בילא רבקה, בת הגאון רבי אברהם דוד לאוואוט (שאצלו גדל ונתחנך נכדו ר' מאיר שלמה ינובסקי). — המו"ל.
23 נתיב החיים (לדרך החיים) סרנ"ח.
וראה ספר המנהגים חב"ד ע' 77.
24 חגיגה יג, א.

ולהעיר גם מהמסופר בגמרא³² אודות רבי אלעזר ברבי שמעון שאמר דבר-תורה במקום שאינו טהור — "לאונסו שאני", "שהיתה שמועתו שגורה בפיו ומהרהר בה על כרחו"³³, ועד"ז מצינו ש"לאפרושי מאיסורא שאני"³⁴, ולכאורה, כל זה שייך גם באבל, דזיל בתר טעמא.

*

ה. בהלכות אבל³⁵ מבאר הרמב"ם תוכן ענין האבילות — "יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה".

ובנוגע לענין התשובה — ידוע שתשובה צ"ל בשמחה דוקא, לכל לראש — מפני היותה מצוה בתורה, וכל המצוות שבתורה צריך לקיימן בשמחה, כמ"ש³⁶ "עבדו את ה' בשמחה", ויתירה מזה, כיון שבמצוות התשובה יש יתרון לגבי כל המצוות משום שעל ידה נעשה תיקון ושלימות החסרון שהי' בקיום כל המצוות, מובן, שהשמחה בקיום מצות התשובה היא גדולה יותר מהשמחה שבקיום שאר מצוות התורה³⁷. ונוסף לזה — בגלל שתשובה מביאה להשראת השכינה, ו"אין השכינה שורה לא מתוך עצבות כו' אלא מתוך דבר שמחה"³⁸.

— ראיתי לאחרונה מאמר של אדמו"ר הזקן³⁹ שבו מבאר השייכות דתשובה לשמחה.

ולכאורה: איך שייך תשובה בשמחה במצב של אבילות?

ויש לבאר זה ע"פ מ"ש אדמו"ר הזקן באגרת התשובה⁴⁰ — ש"להיות בלבו ההכנעה .. וגם השמחה .. כבר מילתא אמורה .. חדוה תקיעא בלבאי מסטרא דא וכו'". ומוסיף לבאר שישנו גם "האמונה והבטחון .. כי חפץ חסד הוא וחנון ורחום ורב לסלוח תיכף ומיד שמבקש מחילה וסליחה מאתו ית' .. הסליחה והמחילה היא מיד", שלכן, מבלי הבט על מעמדו ומצבו הקודם, יכול וצריך להיות תיכף ומיד בשמחה, כמ"ש⁴¹ "תשמיעני ששון ושמחה גו'".

ועד"ז י"ל בנדו"ד — שגם במצב של אבילות יכול וצריך להיות ענין התשובה בשמחה — "חדוה תקיעא בלבאי מסטרא דא וכו'".

(32) זבחים קב, סע"ב. וראה גם קידושין	(37) ראה גם תו"מ חל"ח ע' 184. וש"נ.
לג, א.	(38) שבת ל, ב. וש"נ.
(33) פרש"י זבחים שם.	(39) נדפס במאמרי אדה"ז תקס"ב (שי"ל)
(34) שבת מ, ב.	בשלהי שנת תשכ"ד) ח"א ע' כג ואילך.
(35) ספ"י ג.	(40) פרק יא.
(36) תהלים ק, ב. וראה רמב"ם הל' לולב	(41) תהלים נא, יו"ד. וראה אגה"ת שם.

בהקשר לכך, יש להעיר על פרש"י תמוה במסכת סוכה⁴² [בנוגע לחיובו של אבל בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין] — "אע"פ שהוא חייב לנהוג אבילות של נעילה רחיצה וסיכה להראות כבוד מתו, אינו חייב להצטער!"

(וסיים כ"ק אדמו"ר שליט"א:) מוטב הי' אילו לא אירע מה שאירע, ואז היינו חוסכים ("וואָלט מען פאַרשפּאַרט") את כל השקו"ט הנ"ל...

ו. ויש להוסיף, שהשייכות דאבילות לתשובה מודגשת ביותר בנדו"ד — כיון שהאבילות היא בתוך העשרה ימים שבין ר"ה ליוהכ"פ, עשרת ימי תשובה, כשהתשובה "יפה ביותר"⁴³.

וגם ענין השמחה שבתשובה הוא בהדגשה יתירה בעשרת ימי תשובה — כי, עבודת התשובה בעשרת ימי תשובה (לאחרי הקדמת התשובה בחדש אלול), ובפרט ביוהכ"פ⁴⁴, היא תשובה עילאה, ותשובה עילאה היא "בשמחה רבה"⁴⁵.

ולהעיר גם ממ"ש בכתבי האריז"ל⁴⁶ ש"כל מי שאינו בוכה בעשי"ת אין נשמתו שלימה", ומבואר בחסידות⁴⁷ ש"אין בכי" זו באה מצד מרה שחורה", אלא "הבכי" הלזו היא מחמת דביקות הנפש בשרשה למעלה מכדי אשר תוכל נפשו שאת .. היא שלימות הנשמה כו".

ולפלא — שלמרות גודל מעלת התשובה דיוהכ"פ, מפטירין במנחת יוהכ"פ בהתשובה דאנשי נינוה⁴⁸, שהיא למטה מהתשובה דבני"י (גם בדרגא הכי תחתונה), כידוע⁴⁹ שבישראל מועילה התשובה (לא רק מכאן ולהבא, אלא) גם לתיקון העבר [ועד ש"אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם, ולא עוד אלא ששכרו הרבה .. מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם"⁵⁰], משא"כ באוה"ע מועילה התשובה מכאן ולהבא בלבד, כיון שתיקון העבר נעשה עי"ז שמתעלים

סוף סדר הנסירה.
 47) לקו"ת תצא לו, ג. לז, ד. וראה בארוכה לקו"ש ח"ט ע' 206 ואילך.
 48) ראה שו"ע אדה"ז או"ח סתרכ"ב ס"ד. וש"נ. וראה גם תר"מ חט"ו ע' 74.
 49) ראה ספר הערכים חב"ד (כרך ב) ערך אוה"ע סי"ז סק"ט (ע' שמט ואילך). וש"נ. וראה גם תר"מ ח"ל ע' 114. וש"נ.
 50) רמב"ם שם פ"ז ה"ד.

42) כה, סע"א — ד"ה טירדא. וראה גם ספר החקירה להצ"צ צב, א.
 43) רמב"ם הל' תשובה פ"ב ה"ו.
 44) נוסף לכך שמודגש בו ענין השמחה משום שנקרא "רגל" (יו"ט) לענין הפסק וביטול אבילות (שו"ע יו"ד סצ"ט ס"ו).
 45) אגה"ת שם.
 46) פע"ח שער השופר פ"ה. שער הכוונות דרושי ר"ה (קודם דרוש א). סידור האריז"ל

לבחינה שלמעלה מזמן (ומקום), וענין זה שייך רק בהתשובה דישראל, שעל ידה מתחדש הקשר שלהם עם שם הוי' שלמעלה מהזמן (הי' הוה ויהי' כאחד⁵¹), משא"כ באוה"ע.

*

ז. [נכבר בהתחלת השבעה עורר כ"ק אדמו"ר שליט"א אודות ההנהגה בערב יוהכ"פ, כשקמים מהשבעה, האם מותר לו לטבול במקוה קודם תפלת מנחה⁵², ובביקורם של כמה מהאדמו"רים והרבנים היתה שקו"ט בענין זה.

א' הרבנים אמר שהמג"א⁵³ מביא דעת הב"ח שמותר לרחוץ ולטבול בעוד היום גדול, אפילו קודם תפלת מנחה, שעה א' או ב' קודם הלילה. ואמר כ"ק אדמו"ר שליט"א:]

בנוגע לערב יו"ט — המסקנא היא שאין להתיר אלא (אחר תפלת מנחה) סמוך לחשיכה⁵⁴, אבל בנוגע לערב יוהכ"פ, יש מקום לומר שכיון ש"נוהגין לעשותו יו"ט" ("אע"פ שמן הדין .. אינו יו"ט כלל")⁵⁵, יש בכחו של ערב יו"כ"פ גופא לדחות האבילות (משא"כ בערב יו"ט, שרק הרגל עצמו (ולא ערב יו"ט) דוחה האבילות), ובמילא, יש להתיר לטבול לפני⁵⁶, וגם קודם תפלת מנחה.

[נזכר גם החילוק שבין קודם מנחה ולאחר מנחה⁵⁶ — בהשייכות ליוהכ"פ, כמודגש גם באמירת הוידוי במנחה].

אבל, המג"א עצמו, לאחרי שמביא דברי הב"ח הנ"ל, מסיק ש"אין להקל כ"כ דהא יש אוסרים עד הלילה .. וכיון דיכול לקיימה אח"כ למה יכניס עצמו לאיסורא", ומסיים שערב יו"כ"פ לא הוי יום שמחה ואינו מבטל גזירת שבעה.

והעיקר — אדמו"ר הזקן פוסק⁵⁷ ש"יש לו לאחר הרחיצה והטבילה כל מה שאפשר שיהיו סמוך לחשיכה"⁵⁸.

55) שו"ע אדה"ז סתר"ד ס"ד.
56) ראה מג"א שם (לענין ערב יו"ט) שלאחר מנחה "חל עליו קדושת הרגל".
57) סו"ס תרו.
58) כ"ק אדמו"ר שליט"א התפלל מנחה בשעה 4:00, ובשעה 6:00 לערך הלך לטבול במקוה (המו"ל).

51) זח"ג רנז, סע"ב. פרדס ש"א פ"ט.
תניא שעהייה"א פ"ז (פב, א).
52) ראה שו"ע אדה"ז או"ח סתר"ו סי"ג: "יש לטבול קודם תפלת מנחה כדי להתוודות (במנחה) בטהרה".
53) או"ח שם סק"י.
54) מג"א שם. וראה גם סתקמ"ח ס"י, ובמג"א שם סקי"ד-טו.

[כ"ק אדמו"ר שליט"א שאל את האדמו"ר ממונקאטש שליט"א אם יש בענין זה תשובה מהמנחת אלעזר שלא נדפסה עדיין, ועורר ע"ד הדפסת ספריו, בהפליגו בשבחו של המנחת אלעזר בנוגע להכרעת מסקנת הדברים (גוסף על השקו"ט). וסיפר שפעם ראה את אדמו"ר מהור"צ כותב בראש מכתב ריבוי תוארים (חמש או שש שורות!), ובמענה לשאלתו למי מופנה מכתב זה, השיבו, להמנחת אלעזר!

בהמשך הדברים אמר גם שמשתמש בעצמו בספריו בענינים הצריכים, בבחינת "דבר בעתו מה טוב"⁵⁹.

*

ח. כאשר מסרו לכ"ק אדמו"ר שליט"א הרשימה דחלוקת לימוד המשניות לעילוי נשמת אמו הרבנית הצדקנית נ"ע, על מנת לסיים עד יוהכ"פ זה — הי' כ"ק אדמו"ר שליט"א מרוצה מאד, ואמר, שיש לו קורת-רוח מזה, והביט מעט בהרשימה, והוסיף: אַ גרויסע קורת-רוח, ואח"כ הביט בהרשימה עוה"פ, והוסיף: גאַר אַ גרויסע קורת-רוח! ... וסיים, שבודאי יקיימו זאת.

כשנכנס כ"ק אדמו"ר שליט"א לבית-הכנסת ל"כל נדרי" [לאחרי שברך את התמימים שיחיו על פתח חדרו הק'], הורה שיערכו ה"סיום" על לימוד המשניות, ולאחרי שערכו ה"סיום", אמר כ"ק אדמו"ר שליט"א קדיש דרבנן.

